ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Милена Тонкова

НАКИТИ С ПОЛИХРОМНА УКРАСА ОТ V-I В. ПР. ХР. ОТ ТРАКИЯ

Хармонията или контрастът между цветовете на златото и среброто, на цветните скъпоценни и полускъпоценни камъни и органични материи, на стъклото и емайла са често търсени ефекти в металопластиката. Съчетаването на един метал с друг се прилага най-вече при паметници на торевтиката, докато инкрустирането на злато с цветни камъни, стъклена паста и емайл се среща преди всичко в ювелирството. Тези две направления в развитието на полихромния стил[1] като разпространение и като приложение в различни области на златарството имат свои особености в Тракия. Украсата със злато върху бледия фон на среброто става типичен похват в тракийската торевтика, докато използването на инкрустация на цветни камъни и емайл се среща рядко и отразява по-скоро степента на разпространение и формите на адаптиране на гръцкото ювелирство в местна среда.

Малкото известни изделия с полихромна украса от предкласическа Тракия са от областта на торевтиката. Виртуозно овладяната техника на инкрустиране на един метал в друг е отразена в орнаментираните със сребро и ниело златни кимвали от съкровището от Вълчитрън[2]. Съчетанието на злато с цветна материя също има свой представител. Инкрустация на кехлибар в специално изработени за целта гнезда украсява златната кания от Белоградец от VIII-VII в. пр. Хр. Камата, за която тя е била предназначена, е биметална (от желязо и бронз) с централен релефен ръб с позлата[3]. И в двата случая, обаче, находките са уникални за Тракия и нямат проекции в по-късни епохи. Затова и използваните украсителни техники са без развитие в местна среда.

Инкрустирането на един метал в друг и съчетаването на злато с други цветни материали стават отново достояние на Тракия чрез изделията на раннокласическата гръцка торевтика и ювелирство. Най-ранните примери на полихромен ефект, постигнат чрез позлатяване на отделни детайли на сребърни изделия, са известните амфора – ритон, фиали, киликси и апликации от Кукова, Голямата и Башова могили на некропола при Дуванли[4]. Едва по-късно този стил намира широко приложение в Тракия. Примерите при украса на съдове, апликации за конски амуниции и парадно въоръжение са многобройни и се датират в целия период от IV в. пр. Хр. насетне. Достатъчно е да се споменат съкровищата от IV и началото на III в. пр. Хр. от Борово[5] и Рогозен[6], от Луковит[7] и Летница[8], кнемидата от Враца[9], находката от Равногор от III-II в.

пр. Хр.[10], както и късноелинистическите съкровища от Галиче и Якимово[11]. Постоянството в прилагането на тази техника в местните ателиета логично е намерила обяснение в семантиката на позлатяването в тракийската торевтика[12].

Полиметални пръстени с врязано изображение

За разлика от торевтиката, съчетанието между различни метали при накити от Тракия не се среща често. Използването на тази техника засега е известно само от няколко пръстена с гравирани изображения от ранноелинистическата епоха.[13] Колекцията на Националния археологически музей притежава пръстен с врязано изображение на женска глава във фас (Обр. 2) от Айтоските минерални бани[14]. Пръстенът е изработен от бронз като към вътрешната страна на халката е апликирана сребърна пластинка, така че половината от халката е от сребро, а половината от бронз. Очевиден е стремежът към постигане на декоративен ефект или особена символика, основани на контраста между двата метала. Свързването вероятно е станало чрез нагряване, защото "шев" не личи. Върху плочката има петна от черна патина, вероятно следа от посребряване. По аналогия с позлатени бронзови пръстени – печати от Тарент може да се предположи, че първо е нанесена украсата чрез щамповане или гравиране на плочката на пръстена. След това златното (в случая сребърно) фолио е било апликирано чрез изчукване – инструментът е възпроизвеждал разположеното отдолу гравирано изображение[15]. Пръстенът от Айтоските минерални бани е с широка овална плочка. Изображението е на женско лице с мек овал и плътни устни, със сложна прическа. Косата е опъната назад с две високи букли над челото и спуснати къдрици над раменете. По аналогии на формата на пръстена, сюжета и стила на изображението, той може да се датира в ранноелинистическата епоха. Аналогична е и техниката на свързване на два метала при бронзов позлатен пръстен със същото изображение, но с поразлична иконография от Тарент от втората половина на IV в. пр. Хр.[16]

Обр. 2. Пръстен с изображение на женска глава от Айтоските минерални бани

Съчетаването на различни метали при накити, практика известна в Средиземноморието още от архаичната епоха, обикновено се обяснява с вкуса към контраста между тях, като най-благородните (сребро, злато) са били обикно-

вено имплантирани в по-малоценни (бронз и желязо). Например, златен гвоздей, забит върху плочка от сребро като единствена украса или по-често като допълнителен детайл към нея, е характерен детайл при пръстени от Тарент от края на V до края на IV в. пр. Хр. Смята се, че така пръстенът става по-ценен[17]. Такава "практическа" страна в позлатяването или посребряването на бронзовите и железните пръстени не може да се изключи и при паметниците от Тракия. Очевидно е, че добавянето на благороден метал прави пръстена по-скъп, но и по-ценен заради мястото, което има златото, а оттук и позлатяването в торевтиката на траките, техника, чрез която предметите стават "сакрални, значещи"[18]. Логично е да се търси значение, различно от декоративното, особено когато става въпрос за накити и то за пръстени, които и днес имат рядко само украсителна стойност. Един новооткрит пръстен от гроб в могила № 35 от Западния некропол на гетския център при Сборяново е блестящо доказателство за това. Пръстенът е триметален – изработен е от желязо, сребро и злато[19]. Виртуозното съчетание на три метала в накит не може да се обясни с утилитарни причини и очевидно има сложна символика, която трябва да се търси в сферата на митологичните представи и обредните практики на траките.

Полихромна украса с цветни камъни, стъкло и емайл

Използването на инкрустация на цветни прозрачни камъни, стъклена паста и емайл се счита за нововъведение, съпътстващо ювелирната мода на елинизма, макар че има и по-ранни примери на използване на полускъпоценни камъни, главно в произведенията на глиптиката[20]. От началото на елинистическия период полихромни ефекти допълват типичната за гръцките накити изящна украса от филигранни орнаменти, гранулация и изпълнени в *repoussé* мотиви. Популярността на тази мода се обяснява отчасти с влиянието на персийските образци, но също и с достъпността до нови минерали след завоеванията на Александър на Изток. От значение е и символиката, приписвана на полускъпоценните камъни. Предполага се например, че гранатът, имащ цвета на виното и кръвта, е свързван с Дионис. Разноцветните полускъпоценни камъни не навлизат едновременно. Най-рано се срещат смарагдите и гранатите, последвани по-късно от корналин, ахат, сардоникс, халцедон и накрая, във II и I в. пр. Хр., от редица други разновидности. Най-често се използват гранатите. В следващото си развитие полихромията прогресивно става по-богата и по-доминираща, за да се стигне в началото на II в. пр. Хр. до свеждането на златните елементи само до фон или рамка на цветните камъни и емайла[21].

Този ефектен декоративен стил идва в Тракия чрез импортните гръцки накити и като цяло следва етапите на развитие на гръцкото ювелирство. Затова проявите му са ограничени във времето и в териториите, засегнати в по-голяма степен от влиянието на гръцката култура. Прилагането на емайл, тази присъща за гръцките накити ювелирна техника, е оригинално само в украсите за конска амуниция – една традиционна за Тракия сфера на торевтиката и ювелирството.

Пръстени с геми или кабошон

Произведенията на глиптиката, изкуството на резбата върху скъпоценни или полускъпоценни камъни, са малко познати в предримска Тракия[22]. Известните образци са геми с врязани изображения – инталии, даващи в отпечатъци от мека глина или восък изпъкнало огледално изображение[23].

Най-ранните пръстени с геми в Тракия са от класическата епоха. Достигнали до нас са два пръстена от типа на скарабоидите, основната форма на класическите гръцки геми – печати[24]. При тях мобилната плочка има плоска страна с гравирано изображение и обратна заоблена гладка страна. Златен пръстен от този тип с плочка от ахат, украсена с врязано изображение на лъв (Табл. I, 1) е открит в гроб от втората половина на V в. пр. Хр. в една от Червенковите могили при с. Брезово, Пловдивско[25]. Пръстенът се вписва напълно сред представители на типа от V в. пр. Хр.[26] и може да се счита за гръцки внос. Друг подобен пръстен с мобилна плочка с гравирано изображение, но от халцедон, бе открит наскоро в гроб от средата на V в. пр. Хр. в могила при с. Чернозем, Пловдивско[27]. Очевидно е, че този тип гръцки пръстени са популярни в земите на одрисите от средното течение на Марица. От този район произлиза и известният пръстен с надпис от Езерово[28], който е с аналогична форма, но е изработен изцяло от злато. Това е указание за популярността и възприемането на типа в тракийското ювелирство.

Пръстени с геми от ранноелинистическата епоха в Тракия досега не са известни[29], въпреки че са широко разпространени в гръцкото ювелирство[30]. Тяхното присъствие в тракийска среда понякога се предполага, тъй като традиционно се смята, че откриваните често миниатюрни овални или кръгли релефни печати върху тежести за стан или други изделия от глина, са нанесени именно с геми. Тази тема обаче е дискусионна, тъй като има несъответствие между вече немалкия брой предмети с подобни печати и отсъствието на пръстени с геми в Тракия от този период. В същото време изцяло металните ранноелинистически пръстени – печати са многобройни[31]. Затова във всеки отделен случай е необходимо да се отчитат всички характеристики на подпечатания предмет (предназначение, вид, форма и фактура), както и на постигнатия върху него печат (форма и размери, начин на изработка, сюжет, иконография и стил на изображението). Важен е и контекстът на намиране. Изделия с печати се откриват главно в тракийски центрове с градски характер и смесено население – Пистирос[32], Филипопол[33], Севтополис[34], т. е. в селища с най-силно изразено влияние на гръцката култура. Подпечатаните предмети могат да бъдат както местни, така и вносни. В случаите когато става въпрос за местни изделия от глина, по-логично е да се очаква, че отпечатъците са постигнати с типичните за Тракия изцяло метални пръстени-печати. Вносните предмети биха могли да са подпечатани и с геми, а самите печати да са белег за произход, за друг вид принадлежност или предназначение.

Наличието на пръстени, украсени с цветна материя от ранноелинистическата епоха в Тракия, може все пак да се допусне въз основа на оформянето на

плочката като плитко легло за инкрустация при два пръстена от подмогилни гробове от Сърнегор, Карловско (Обр. 3)[35] и от могила IX от некропола на Севтополис[36]. В тези случаи обаче, може да става въпрос за легла за геми, за кабошон (полиран камък с конвексна повърхност) или за стъклена паста, или дори за щампована релефна пластинка, както е при популярните за епохата типове пръстени от некропола на Одесос[37].

Обр. 3. Пръстен от Сърнегор

Глиптиката от следващия период, от средата на III до края на II в. пр. Хр., е представена с една единствена гема с изображение на птолемейска принцеса от Одесос[38]. В Месамбрия пръстените са в друг стил. Тук геми не са открити. Извънредно популярни са златните пръстени с високо профилирана плочка, оформяща легло за кабошон. В ювелирната мода на Месамбрия типът се среща в два варианта с множество паралели в други антични центрове. Три от пръстените са местни имитации[39]. Пръстени с геми или с кабошон от този период засега не са известни от вътрешността на Тракия.

През I в. пр. Хр. в Тракия се появяват първите произведения на късноелинистическата и на раннорепубликанската глиптика. Повечето са необнародвани находки – златен пръстен с бюст на Аполон Китаред от Айтоски минерални бани, геми с изображения на танцуващ сатир, на Атина и др. от колекцията на Археологическия музей във Варна[40]. Представителна находка за вътрешна Тракия е златният пръстен с гема от карнеол с изображение на Отриадес, открит в богат гроб от I в. пр. Хр. край Стара Загора[41]. Като цяло, малкият брой и стиловите особености на споменатите произведения на глиптиката, не дават основание да се търси самостоятелност в развитието й в Тракия преди римската епоха[42].

Накити с емайл и инкрустация

Като естетическо възприятие инкрустацията и емайлът са много близки. Единствената разлика е техническа. Инкрустацията е предварително изрязан и монтиран камък, докато емайлът е натрошено или прахообразно стъкло, разтопено на място. Няколко са основните разновидности на античния емайл, които се срещат понякога и във вариант на инкрустация: при т. нар. "*champlevé*" (повдигнат фон) емайлът е поставян във вдлъбнатина на златната основа, която може да е гравирана или щампована. В някои случаи е използвано изрязано стъкло, както при инкрустацията, като е разтопявано съвсем слабо, колкото да се осигури прилепването. При филигранния емайл – украсеният детайл е в рамка от филигранни нишки. Третият вариант – т. нар. *cloisonné*, т. е. клетъчен емайл, е разновидност на филигранния емайл, при който филигранните нишки са изместени от метални ленти, организирани в клетки (*cloisons*). В случаите, когато

става въпрос за клетъчна инкрустация, пълнежът е от камък, изрязан в дадена форма и поставен в подобни клетки (гнезда)[43].

Подобно на произведенията на глиптиката, свидетелствата за използване на инкрустация и емайл при накити от Тракия също не са многобройни. Въпреки това, те представят всички характерни варианти на двете техники от елинистическата епоха. Най-ранните образци са от края на IV и началото на III в. пр. Хр. Типично за това време е отбелязването на очите със стъкло във вдлъбнатина на златната основа без специално оформено легло (описаната по-горе техника *champlevé*). Този тип емайл (или инкрустация) е нетраен и обикновено има запазени само следи от него. В този случай единствено може да се предполага дали първоначалната украса е била от инкрустирано камъче, стъкло или емайл. Така е и при паметниците от Тракия. Примерът за прилагането на този прийом при накити е само един. При откриването на обеци с лъвски глави (Табл. I, 2) от Варна е отбелязано наличието на следи от цветна материя в очните орбити[44]. Предполага се, че модата на подчертаване на очите с различни цветове намира приложение и в тракийската торевтика. За това обикновено аргументи се търсят в оформените като легла за инкрустация зеници на очите на богините от кнемидите от Могиланската могила при Враца и от Аджигьол[45], както и при бюста от Перету, като се предполага, че те някога са били инкрустирани. Въз основа на начина на оформяне на очите, такава хипотеза е предложена и за каничките-ритони с женски глави от Панагюрското съкровище[46].

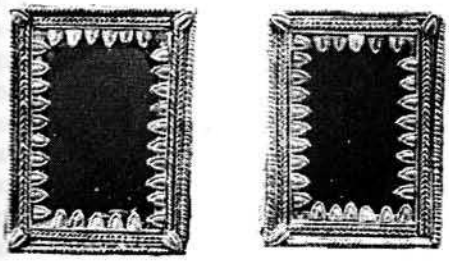

Обр. 1. Декоративни плочки с карнеол от Мезек

Друг основен тип полихромна украса е инкрустацията на полускъпоценни камъни, при които камъкът е предварително изрязван, полиран и залепян в гнездо, оформено от метална лента, припоена върху основата[47]. В Тракия тази техника е представена с две еднакви декоративни плочки (Табл. I, 3; обр. 1), открити в различни помещения на гробницата в могилата Мал тепе при Мезек от края на IV – началото на III в. пр. Хр. Те имат основа от правоъгълна златна пластинка и златна рамка, обхващаща плосък карнеол[48]. Рамката е оформена като ред от изрязани листенца или овули, украсени с филигран и наподобява назъбената лентичка на т. нар. гнезда тип "кучешки зъби", използвани често при накити с инкрустация от това време[49].

Ювелирните изделия с емайл от Тракия са както накити, така и апликации към украси за конска амуниция. Те са изпълнени в стила и с техническите средства на гръцкото ювелирство, където филигранният емайл се среща още от VI в. пр. Хр.[50]. От Тракия най-ранните примери са от ранноелинистическата епоха. Емайл с тъмносин цвят е използван в украсата на оформените с филиг-

ранни нишки растителни орнаменти на златна висулка с форма на пирамидка (Табл. II, 1; обр. 4) – централен елемент на огърлица от могилен гроб от Варна[51]. С емайл е била украсена плочката при златен пръстен с релефна фигурка на Ерос (Табл. II, 2), открит заедно с погоре споменатите обеци с лъвски глави в могила 1 от Варна.[52] Украса с емайл е допълвала оформените с филигран орнаменти на амфоровидна висулка от некропола на Севтополис[53]. Всички изброени находки се датират в периода от края на IV – началото на III в. пр. Хр. и според стила могат да се приемат за изделия на гръцки ювелирни ателиета. Инкрустация, наподобяваща филигранния емайл, се среща малко по-късно при златна обеца с лъвска глава от Гинина могила при Свещари от средата на III в. пр. Хр. Гривата на лъва е украсена със стъклена материя със зелен цвят, инкрустирана в легла от филигранни нишки.[54]

Обр. 4. Пирамидална висулка от Варна

Техниката на филигранния емайл е приложена и в друга сфера на златарството в Тракия – при известните конски гарнитури от първата половина на III в. пр. Хр. от Каварна[55] и Кралево[56] (Табл. II, 3-6). От художествена гледна точка те формират отделна група сред украсите за конски амуниции в Тракия. Апликациите от Кралево са изработени изцяло от злато, сюжетите – фигурални и растителни мотиви, са изпълнени в гръцки стил, приложените декоративни техники – филигран, гранулация и емайл, са присъщи на гръцкото ювелирство. Изработени без съмнение за представители на тракийската аристокрация, тези украси запазват своя гръцки стил на направа. Счита се, че те са изделия на ювелирни ателиета от Черноморските колонии, които адаптират своята продукция към изискванията на богатата тракийска клиентела.

През средноелинистическата епоха тенденциите в художествената обработка на метала се променят. Полихромният стил става определящ в ювелирното изкуство[57]. Що се отнася до Тракия, това явление се наблюдава само при накитите от Черноморските колонии. Появяват се нови техники – клетъчната инкрустация и украсяването на отделни детайли чрез нанизване на мъниста на златен тел. Все още се използват, макар и по-рядко, техниките *champlevé* и филигранният емайл. Тези украсителни прийоми характеризират ювелирната мода на Месамбрия, където полихромният стил бележи истински разцвет в един кратък период от около 60 години във втората половина на III и началото на II в. пр. Хр.[58] Обеците, колиетата, пръстените, аграфите са стилни и изящни, изработени са от злато и са украсени богато с филигран и инкрустирани в гнезда или нанизани на златен тел полускъпоценни камъни или стъклени мъниста.

Сред тях с особен финес се отличават обеците и колиетата-верижки, завършващи с глава на лъв-грифон с полирани опали (Табл. I, 4), оригиналният змиевиден пръстен с инкрустирани аметисти с изображение на Кетос (Табл. I, 5), аграфата с легла за инкрустация (Табл. I, 6), пръстените с кабошон. Емайл, в типичния за елинистическото ювелирство синьозелен цвят, е атестиран само в един случай – в украсата на бръшляновия венец при обеците с глава на менада (Табл. II, 8, обр. 5). Всички накити от Месамбрия представят форми с многобройни паралели от различни центрове на елинистическия свят – от Мала Азия, Тесалия, Велика Гърция, Северното Черноморие. Много белези показват, че повечето от накитите най-вероятно са внесени в Месамбрия и то, може би, от един единствен център, с който градът е поддържал тесни контакти за определен период от време. За това съдим от вътрешната хомогенност в стила на ювелирните изделия на Месамбрия, факт позволяващ те да бъдат обособени в отделна група[59]. От друга страна, като се има пред вид мобилността на майсторите-ювелири в античността, не може да се изключи възможността тази стилна бижутерия да е произвеждана в Месамбрия от ателие с високи художествени възможности.

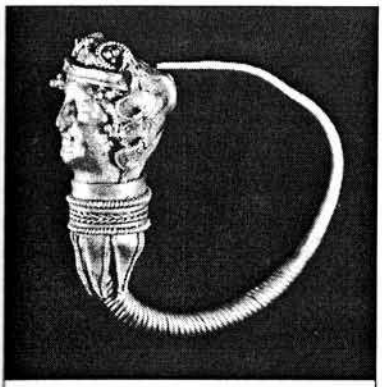

Обр. 5. Обеца с глава на менада от Месамбрия.

В ювелирната мода на Аполония през средноелинистическата епоха има други тенденции. Стилът на накитите е по-консервативен, запазва се предпочитанието към изцяло златната бижутерия. Единствен пример за използването на полихромна украса са златните закопчалки на колие-верижка, украсени с негърски глави (според най-вероятната реконструкция), достигнали до нас разрушени. Елементът, служещ за основа на главите, е оформен от полирани гранати, обхванати от златни обковки (Обр. 6). Този накит принадлежи на много разпространен тип и вероятно е произведение на малоазийско ателие, район, от който произлизат най-близките му паралели[60].

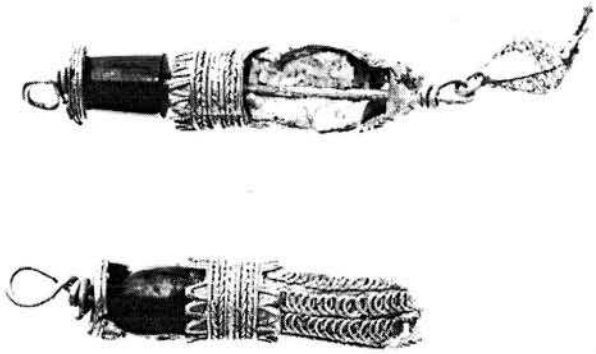

Обр. 6. Закопчалки на верижка с предполагаеми негърски глави от Аполония

Към този период се отнасят чифт обеци с глава на бик (Табл. II, 7) от Балчишко или Добруджа[61], в чиято

украса от филигранни орнаменти има следи от емайл, а празните орбити на очите предполагат използването на инкрустация. Те са изпълнени в гръцки стил и гравитират към ювелирството на гръцките колонии от този период.

Във вътрешността на Тракия артистичните тенденции са други. Тук изкуството и ювелирната мода в частност, са повлияни в по-голяма степен от латенската култура. Именно с тази тенденция е свързан и единственият засега пример на използване на полихромна украса при накити от периода на средния елинизъм. Става въпрос за изящната златна фибула с разноцветна украса от клетъчен емайл в светлозелено и тъмносиньо (Табл. II, 9) от Сашова могила при с. Шипка, Казанлъшко. Находката се отнася към периода от края на III – началото на II в. пр. Хр.[62]. В направата ѝ са съчетани форма на среднолатенски тип фибула и декоративни техники, присъщи на гръцкото ювелирство. Използването на злато при фибули и особено украсата от филигран и гранулация, се срещат като изключение при келтски накити, и обикновено в тези случаи се търсят трако-илирийски, а чрез тях гръцки прототипи или произход[63]. Наличието на клетъчен емайл говори за гръцко влияние, макар че и в гръцкото ювелирство тази техника се среща рядко[64]. Във формално отношение типът вероятно има самостойно развитие в Тракия, както сочат аналогични фибули от желязо и бронз, открити в гробни комплекси от същия район. Затова логично изглежда предположението, че фибулата е дело на ателие от контактната зона на келти, гърци и траки, каквито са селищата в Казанлъшката котловина[65]. Все пак, златната фибула с емайл от Сашова могила е изолирано явление сред накитите от това време в Тракия, които са изпълнени в друг стил и са най-често от сребро, бронз или желязо.

Ювелирните изделия от късноелинистическата епоха с полихромна украса са представени с няколко находки от Варна[66] и най-вече с пищните накити на богата тракийка от Анхиало[67]. Украсата с цветни камъни на обеците с фигурка на сфинкс (Табл. I, 8), както и на тези с амфоровидна висулка от стъкло (Табл. I, 7), а също и при закопчалките на огърлицата – лента (Табл. I, 9) е изпълнена чрез клетъчна инкрустация. В стила на накитите не могат да се различат локални черти, но наличието на надпис върху обеците със сфинкс, интерпретиран като тракийско име, предполага местен произход. Във всеки случай, тези накити са произведения на ателие с много високи артистични възможности. Те са открити в могилно погребение от края на I в. пр. Хр. или началото на I в. сл. Хр., но според стила и приложените декоративни техники принадлежат по-скоро на артистичните традиции на II – I в. пр. Хр.[68].

* * *

Тенденциите в развитието на полихромния стил в Тракия могат да се резюмират в следното. Най-рано, около средата на V в. пр. Хр., в резултат от контактите с гръцката култура, се появяват първите произведения на глиптиката. Представени са с пръстени скарабоиди от богати гробни комплекси от средното течение на Марица. Гравираните камъни са ахат и халцедон. Едва по-късно, през ранноелинистическата епоха, полихромната украса се среща и при други

видове накити. Превес в разпространението им има в първата половина на III в. пр. Хр. В това време с емайл, в стила на гръцкото ювелирство, се украсяват и специфична група златни украси за конска амуниция. Повечето образци произлизат от района на Варна и от Североизточна България като цяло. В украсата на накитите се използват характерните за ранноелинистическата епоха варианти на емайла и инкрустацията. Използването на техниката *champlevé* се предполага въз основа на следи от цветна материя при накити (обеците от Варна) или по начина на оформяне на очните орбити при различни персонажи в произведения на торевтиката. Използвана е инкрустация в рамка на плочка от карнеол (Мезек). От това време са и повечето примери на прилагане на филигранен емайл при накити и украси за конска амуниция (висулка и пръстен от Варна, висулка от Севтополис и апликациите от Кралево). Цветът на емайла, когато е споменат, е син или синьозелен. Като цяло, накитите с полихромна украса от Тракия не са многобройни, обикновено са гръцки импорти или запазват своята гръцка фактура, дори когато са изработени специално за тракийската клиентела, както е при украсите за конска амуниция от Кралево и Каварна. Щрих към използването на друг вид полихромни ефекти през този период са украсените в различен стил биметални и триметални пръстени.

След средата на III в. пр. Хр. тенденциите в развитието на ювелирната мода в крайбрежните градове и центровете от вътрешна Тракия се различават. В черноморските колонии тя следва своя естествен път на развитие – полихромният стил взема връх през средния елинизъм и става определящ през късноелинистическата епоха. Това развитие е проследено чрез изящните златни накити с полихромна украса от Месамбрия, Аполония, по-късно от Анхиало и Одесос. Въвеждането на клетъчна инкрустация и оформянето на елементи от накита с цветни мъниста се среща за пръв път при образци от Месамрия и Аполония. Вградените полирани във вид на кабошони камъни са опал, аметист, гранат. Този стил намира пълно развитие в следващото столетие. Добавянето на отделни, свободно висящи елементи от стъкло при обеци от Анхиало, характеризират новия стил на епохата, когато цветните елементи вземат превес над златните детайли.

Във вътрешността на Тракия културната обстановка, а от тук и ювелирната мода, е друга. След средата на III в. пр. Хр., когато влиянието на латенската култура измества гръцките естетически норми, златни накити и то с полихромна украса се срещат като изключение. Стилът и използваните техники са различни – фибулата от Сашова могила при Шипка е изработена в еклектичен грърко – келтски стил, за пръв път е атестирано присъствието на рядко срещания дори в гръцкото ювелирство клетъчен емайл. През I в. пр. Хр. се появяват и първите произведения на ранноренубликанската глиптика, представени с гемата с изображение на Отриадес. Като цяло, използването на инкрустация и емайл при накити, както и произведенията на глиптиката, остават рядко срещано явление и видимо не се възприемат в тракийските ателиета преди римската епоха, когато полихромният стил става определящ и в ювелирната мода на Тракия.

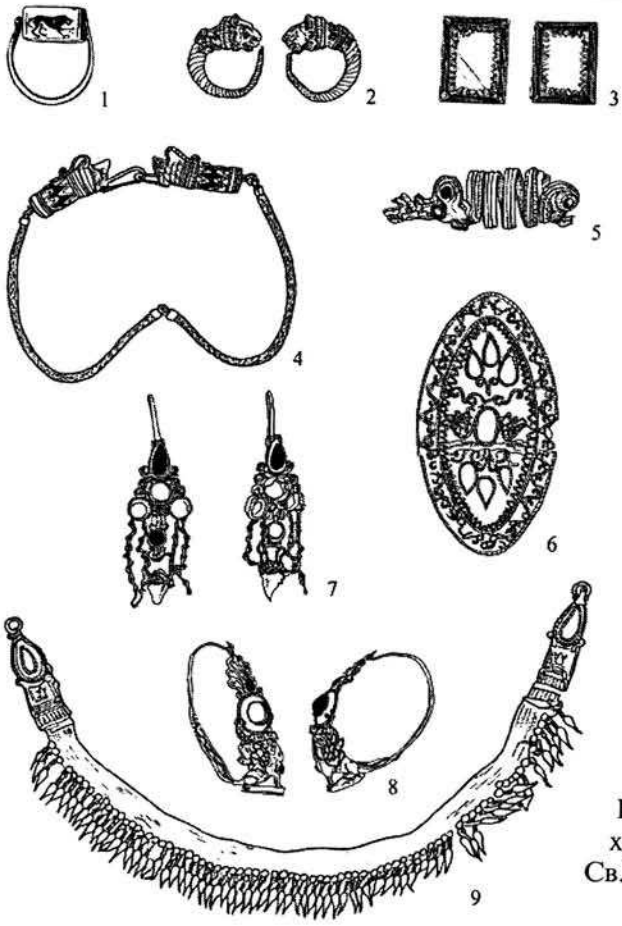

Рисунки:
художник
Св. Ракшиева

Табл. I. Накити с инкрустация от Тракия от V-I в. пр. Хр.

1. Пръстен със скарабоид от Брезово
2. Обеци с лъвски глави от Варна
3. Декоративни плочки с карнеол от Мезек
4. Огърлица – верижка с глави на лъв-грифон от Месамбрия
5. Спираловиден пръстен с изображение на Кетос от Месамбрия
6. Аграфа от Месамбрия
7. Обеци с амфориски от Анхиало
8. Обеци с фигурка на сфинкс от Анхиало
9. Огърлица – лента с висулки от Анхиало

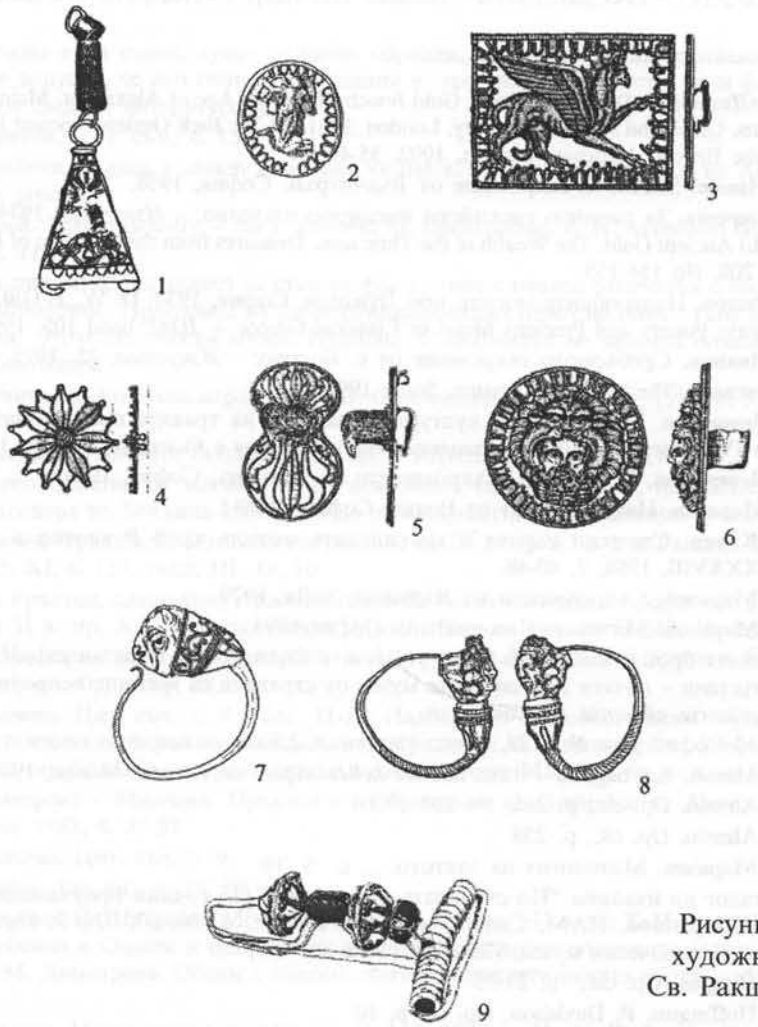

Рисунки:
художник
Св. Ракшиева

Табл. II. Накити и апликации с емайл от Тракия от IV-II в. пр. Хр.

1. Пирамидална висулка от Варна

2. Пръстен с Ерос от Варна

3-6. Апликации за конска амуниция с емайл от Кралево (по Г. Гинев)

7. Обеци с глави на бик от Балчишко или Добруджа

8. Обеци с глави на менада от Месамбрия.

9. Фибула от Сашова могила при Шипка (по Г. Китов)

[1] **H. Hoffmann, P. Davidson.** Greek Gold Jewelry from the Age of Alexander. Mainz, 1965, p.10, 34; **R. Higgins.** Greek and Roman Jewellery. London, 1961, 23-30; **Jack Ogden.** Ancient Jewellery. The Trustees of the British Museum. London, 1992, 35-40

[2] **В. Миков.** Златното съкровище от Вълчитрън. София, 1958.

[3] **Г. Тончева.** За ранното тракийско ювелирно изкуство. – *Изкуство*, 1974, 4, 26-28; **I. Marazov (ed.)** Ancient Gold: The Wealth of the Thracians. Treasures from the Republic of Bulgaria. New York, 1998, 208, No 154-155

[4] **Б. Филов.** Надгробните могили при Дуванли, София, 1934; **D. W. J. Gill, M. Vickers.** Reflected Glory: Pottery and Precious Metal in Classical Greece. – *JDAI*, band 105, 1990, p. 26

[5] **Д. Иванов.** Сребърното съкровище от с. Борово: – *Изкуство*, 25, 1975, 3-4, 14-21.

[6] **I. Marazov.** The Rogozen Treasure. Sofia, 1996.

[7] **Д. Димитров.** Материалната култура и изкуство на траките през ранната елинистическа епоха IV-III век пр. н. е. – *Археологически открития в България*, София, 1957, 64 – 67.

[8] **И. Венедиков, П. Павлов.** Съкровището от Летница, София, 1974.

[9] **И. Маразов.** Наколенникът от Враца. София, 1980

[10] **Г. Китов.** Свещени дарове в тракийската могила край Равногор в Родопите. – *Изкуство*, XXXVIII, 1988, 7, 40-48.

[11] **И. Маразов.** Съкровището от Якимово. Sofia, 1979.

[12] **И. Маразов.** Митология на златото. София 1994, с. 9.

[13] Техният брой е възможно да се увеличи в бъдеще, тъй като колекциите от изцяло метални пръстени – печати в различните музеи от страната са все още непроучени, а броят на публикуваните образци е минимален.

[14] НАМ-София, Инв.№ 5129, макс. височина. 2.5 см, размери на плочката: 2.2/1.6 см

[15] **A. Alessio.** Les bagues. – dans: *Les ors hellénistiques de Tarente*. Milano, 1986, p. 257

[16] **A. Alessio.** Op. cit., p. 286, No 201

[17] **A. Alessio.** Op. cit., p. 258

[18] **И. Маразов.** Митология на златото...., с. 9, 19

[19] Каталог на изложба "По стъпалата на времето" (15 години проучвания на гетското средище в Сборяново. НАМ, София, май-юли 1998 г., с. 36, 67, № 5. Пръстенът не е обнародван, Исторически музей, Исперих, Инв. № 699;

[20] **R. Higgins.** Op. cit., p. 24-28

[21] **H. Hoffmann, P. Davidson**, Op. cit, p. 10.

[22] **А. Димитрова – Милчева.** Антични геми и камеи от Националния Археологически музей в София. София, 1980, с. 9-10.

[23] В глиптиката до края на IV в. пр. Хр. са познати само инталиите. Камеите се появяват едва в елинистическата епоха. (**О. Неверов.** Античные интаглии в собрании Эрмитажа. Ленинград, 1976, с. 25; **А. Димитрова – Милчева.** Цит. съч., с.8). Камеи не са известни от предримска Тракия.

[24] **О. Неверов.** Цит. съч., с. 30

[25] **И Велков.** Могилни гробни находки от Брезово. – *ИАИ*, VIII, 1934, с. 5, обр.3.

[26] **J. Boardman.** Greek gems and finger rings. Early Bronze Age to late Classical. London, 1970, p. 202. pl. 575

[27] Тази информация дължа на Костадин Кисьов, за което му благодаря.

[28] **Б. Филов.** Златен пръстен с тракийски надпис. – *ИБАД*, III, 1912 – 1913, с. 205, табл. III, 3-4.

[29] Възможно е да съществуват отделни образци, но да не са обнародвани. Все пак трудно е да се допусне, че ако геми са откривани в тракийски контексти, този факт досега няма да остави следа в литературата.

[30] **О. Неверов.** Цит. съч., с. 15

[31] **M. Tonkova.** Bagues à chaton gravé des Ve-IIIe s. av. J. -C. en Thrace.– In: *Archaeologia Bulgarica* (sous presse).

[32] **J. Bouzek.** Textile industry. – In: **J. Bouzek, M. Domaradzki, Z. H. Archibald (ed.).** *Pistiros I.* Prague, 1996, 117 – 163.

[33] Малка пирамидална тежест за стан от фина глина с овален отпечатък с изображение на Артемида Фосфорос. Произлиза от ранноелинистическия пласт на Небет Тепе в Пловдив. Непубликувана, Археологически музей, Пловдив. С находката ме запозна Атанас Пейков, за което му благодаря.

[34] **М. Чичикова.** Антична керамика. – В: *Севтополис*, т. I, София, 1984, с. 51, 61, обр. 16, 34

[35] **Д. Цончев.** Старините около Сърнегор. – *ГПНБМ*, 1942, 107-117.

[36] Сребърен пръстен от могила IX от некропола на Севтополис, непубликуван. ИМ Казанлък. Благодаря на Богдана Николова за възможността да се запозная с тази находка.

[37] **А. Минчев.** Тракийско могилно погребение от III в. пр. н. е. в с. Галата, Варненско. – *ИНМВ*, 1975, XI, с. 137, табл. III, 1а, 1б

[38] Златен пръстен, алмандин, с изображение на глава на жена в профил от края на III – началото на II в. пр. Хр. Археологически Музей, Варна, Инв. № II 610. Находката не е публикувана. Информацията за нея дължа на Александра Милчева, за което и благодаря.

[39] **M. Tonkova.** Op. cit. p. 88.

[40] **А. Милчева.** Цит. съч., с. 9 с бел. 11-12; Находки от Археологически Музей, Варна: Инв. № II 611 – златен пръстен с алмандин, с изображение на Атина, права. Информацията за тези находки ми бе любезно предоставена от Александра Милчева, за което и благодаря.

[41] **А. Димитрова – Милчева.** Пръстен с изображение на Отриадес от Августа Траяна. – *Нумизматика*, 1987, 4, 25-27

[42] **А. Милчева.** Цит. съч, с. 9.

[43] **R. Higgins**. Op. cit., p. 23, 27

[44] **Х. Шкорпил, К. Шкорпил**. Могили, Пловдив, 1898, с. 141 и сл.; **Т. Иванов.** Тракийски могилни погребения в Одесос и околността му през ранноелинистическата епоха. – *ИВАД*, X, 1956, с. 88. **М. Димитрова**. Обеци с лъвски глави от елинистическата епоха. – *Археология*, 1989, 3, с. 8

[45] **И. Маразов.** Наколенникът от Враца. София, 1980, с. 41, 46; **D. Berciu.** Contribution à l'étude de l'art thraco-gete, Bucuresti, 1974, p. 52.

[46] **К. Колев.** Ново мнение за трите канички с форма на женска глава от тракийското златно съкровище от Панагюрище. – *ИМЮБ*, 1978, 4, с. 71.

[47] **R. Higgins.** Op. cit., p. 28

[48] **Б. Филов.** Куполните гробници при Мезек. – *ИАИ*, 1937, XI, с.32, фиг. 30, 6, 7.

[49] **H.Hoffmann, P. Davidson.** Op.cit. p. 35.

[50] **R. Higgins.** Op. cit, p. 23-27.

[51] **Т. Иванов.** Цит. съч., с. 93, обр. III, 2.

[52] **Т. Иванов.** Цит. съч., с. 89, табл. I, 2

[53] **Л. Гетов, Г. Цанова.** Народен музей Казанлък, София, 1967, кат. 55.

[54] **A. Fol, M. Chichikova, T. Ivanov, T. Teofilov.** The Thracian Tomb near the village of Sveshtari. Sofia, 1987, tabl. 17; **М. Димитрова.** Цит. съч., с. 6.

[55] **А. Минчев.** Едно изчезнало тракийско съкровище от Каварна. – *Изкуство*, 1980, 10, 15-19.

[56] **Г. Гинев.** Съкровището от Кралево. София, 1983, с. 13 – 19, 36 – 42, обр. 26 – 35

[57] **H. Hoffmann, P. Davidson.** Op. cit., p. 10 – 11.

[58] **И. Гълъбов.** Каменни гробници от Несебър. – *ИАИ*, XIX, 1955, 129 – 147; **Ж. Чимбулева.** Новооткрита елинистическа гробница от Несебър. – *Археология*, 1964, 4, 57- 61; **I. Frel.** Observations sur les bijoux hellenistiques de Messambria. – In: *Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Archaeologica.* Sofia, 1963, 61 – 69; **M. Tonkova.** Hellenistic Jewellery from the Colonies of the West Black Sea Coast. – *Archaeology in Bulgaria*, 1997, 1, 87 – 91.

[59] **M.Tonkova.** Hellenistic Jewellery..., p. 87 – 91

[60] **M.Tonkova.** Hellenistic Jewellery..., p. 92 – 93

[61] **И. Венедиков, Т. Герасимов.** Тракийското изкуство, София, 1973, кат. 184 (тук са посочени като произхождащи от Асеновградско, докато в инвентарната книга на НАМ е отбелязано, че произлизат от Балчишко или Добруджа).

[62] **Г. Китов.** Сашова могила (Монументална неограбена тракийска гробница между Шипка и Ясеново). – *Археология*, 1996, 2-3, с. 15-16, фиг. 10.

[63] **M. Szabo.** Sur la question du filigrane dans l'art des Celtes Orientaux. – *Alba Regia*, XIV, 1975, 147-165.

[64] **R. Higgins.** Op. cit., p. 23

[65] **Г. Китов.** Сашова могила..., с. 15

[66] Обеци от Археологическия музей във Варна. Благодаря на А. Минчев за тази информация.

[67] **П. Балабанов.** Оригинални накити от погребение на богата тракийка. – *Изкуство*, 1976, 4, 28 – 32.

[68] **M. Tonkova.** Hellenistic Jewellery..., p. 92 – 93

Milena Tonkova

JEWELLERY WITH POLYCHROME DECORATION FROM THE FIFTH – FIRST CENTURIES BC FROM THRACE

(Summary)

Harmony or contrast between colours of gold and silver, precious and semiprecious stones, glass and enamel, were effects frequently searched in ancient metalworking. In Thrace the earliest examples are the products of glyptics of the mid-fifth century BC. These are rings with scaraboids coming from the rich burials from the mid-course of Maritsa. The engraved stones are agate and chalcedony. Only later, in the Early Hellenistic age, the polychromy occurred in other kinds of jewellery. The major part belongs to the

first half of the third century. In this period, in Greek style, with enamel was also decorated a specific group gold ornaments of horse-harnesses. Most examples come from Varna region and North-Eastern Bulgaria as a whole. In jewellery decoration were used the characteristics of the Early Hellenistic age variants of inlay and enamel. Applying of *champlevé* may be suggested on the base of traces of colour substance on certain pieces of jewellery (earrings from Varna) or the manner of eyeholes forming of different personages of toreutics. Two gold plates from Mezek have inlayed cornelian in a setting. Most examples with filigree enamel in jewels and adornments of horse-trappings (a pendant and a ring from Varna, a pendant from *Seuthopolis* and the appliqués from Kralevo) come from this time. The colours of enamel are blue or bluish-green. As a whole, the examples with polychrome decoration from Thrace are not numerous, usually they are Greek imports or keep their Greek style even when they were made especially for Thracian customers, e. g. the ornaments of horse-harnesses from Kralevo and Kavarna. Another appearance of the polychrome effect of this period are the bi- and three-metalled rings.

After the mid-third century BC the tendencies in the development of jewellery fashion of the coastal cities and the centres in Inner Thrace differed. In the Pontic colonies it followed the common way of the rest Hellenistic world where polychromy extensively dominated during the Middle and the Late Hellenism. This development is illustrated by the elegant gold jewellery with polychrome decoration from Messambria, Apollonia, and later on, from Anhialo and Odessos. The introduction of *cloisonné* inlay and forming parts of jewels with colour beads made their appearance first in examples from Messambria and Apollonia. The polished and inlayed as cabochons stones are opal, amethyst, garnet. The addition of certain freely pending glass elements of earrings from Anchialo characterises the new style of the period when the multi-coloured effects became dominant above the gold details.

In the Inner Thrace the cultural context, and hence, the jewellery fashion were different. After the middle of the third century when the influence of La Tène culture displaced Greek aesthetic standards, gold pieces of jewellery at that with polychrome decoration were an exception. The style and the techniques applied were different – the fibula from Sashova tumulus at Shipka was manufactured in an eclectical Greek-Celtic style; for first time is attested the presence of *cloisonné* enamel, seldom practised even in Greek jewellery. First works of early-republic glyptics, represented by the gem with the figure of Othryades, came in first century BC. As a whole, applying of inlay and enamel in jewellery, as well as the works of glyptics, remained a rare phenomenon and it seems they were not accepted in Thracian workshops before the Roman age when polychromy became a determinant style in jewellery fashion in Thrace too.